

РЕЗЕНЗІЯ

на текст Концепції Меморіального музею пам'яті жертв Бабиного Яру,
авторський колектив Г.В. Боряк та ін.

ОГЛЯД І КОМЕНТАРІ

Концепція музею подається в контексті ширшого плану – створення єдиного меморіально-культурного простору «Бабин Яр – Дорогожицький некрополь». Така назва, на думку зворотів, є нейтральною. Наголос на нейтральності, очевидно, зроблений через наявність декількох конкуруючих проектів меморіалізації, пов'язаних з Бабини Яром. Автори згадують різні підходи (вони називають їх візіями) до інтерпретації та репрезентації цього меморіального простору (с. 5-6 Концепції) і пропонують власне бачення, згідно з яким меморальний простір має включати всі об'єкти, пов'язані з історією самого Бабиного Яру та довколишніх територій.

Концепція пропонує ідею «максимальної комплексної меморіалізації всього зазначеного простору шляхом створення на основній його території меморіального парку та маркування й узяття під державну охорону решти меморіальних об'єктів» (с. 9)

Автори визначають свою позицію стосовно змістовного наповнення меморіального простору в такий спосіб:

1 – «будь-які меморіальні проекти мають відбивати насамперед українську візію історії та українську історичну пам'ять». Щоправда, автори не пояснюють що вони мають на увазі під «насамперед українською візією».

2 – будь-яке нове капітальне будівництво на місці розстрілів та поховань є неприйнятним

3 – у разі здійснення такого будівництва має бути проведена незалежна експертиза місця розташування нових архітектурних об'єктів та споруд.

Автори формулюють місію Музею у такий спосіб: «донесення до українського суспільства та до кожного громадянина знання й розуміння гуманістичних цінностей,

що мають лягти в основу розбудови сучасної демократичної Української держави» (с. 11)

При цьому вони наголошують на тому, що згадані цінності не обмежуються суто європейським їх розумінням, а мають включати й такі, «що мають набагато давніше походження й пов'язані з усіма світовими релігіями, традиціями та культурами». Автори не пояснюють, які саме світові релігії, традиції та культури вони мають на увазі (буддизм, індуїзм, синтоїзм, іслам, регіональні та атавістичні культури тощо). Подальший перелік згаданих цінностей засвідчує, що автори все ж таки дотримуються саме того стандартного переліку, за рамки якого вони пропонують вийти.

Основною цільовою аудиторією музею, згідно з концепцією, має бути молодь. Автори перераховують інші категорії (загалом їх вісім), мабуть, виключаючи молодь з таких груп, як «місцеві мешканці, кияни, та жителі України», «освітяни», «науковці, музейники, архівісти» тощо. Принаймні таке враження виникає від читання тексту концепції. Утім, така диверсифікація мабуть, пов'язана з необхідністю серйозного науково-літературного редагування тексту концепції.

Окремою цільовою групою подано «іноземних туристів та офіційні делегації». Щодо них завдання Музею: «доносити науково вивірене, позбавлене ідеологічного навантаження знання про складну і значною мірою унікальну історію України XX – початку XXI ст., демонструвати прагнення до порозуміння й відкритої співпраці між народами та державами». Не зовсім зрозуміло, чому саме для цієї групи окремо формулюється саме таке завдання (с. 12)

Окремою рубрикою подано завдання Музею, їх нараховується шість. Конспективно їх можна викласти так:

- об'єктивне, збалансоване й системне висвітлення історії і трагедії Бабиного Яру
- сприяння у запобіганні ксенофобії і геноциду
- виховання культури толерантності
- формування нової, інклюзивної історичної пам'яті України
- написання нової інклюзивної історії України та української багатоетнічної політичної нації

- нагромадження, збереження та поширення об'єктивної наукової інформації про Голокост, інші геноциди, нацистський і радянський терор, опір їм

Музей має стати потужним дослідницьким, навчальним, просвітницьким, архівним, виставково-екскурсійним, видавничим і комунікативним центром з відповідними адміністративними підрозділами. Кількість штатних одиниць у концепції не вказується.

У розділі «Філософія експозиції» окреслено основні тематичні блоки, з яких ця експозиція має складатися:

- масовий розстріл євреїв у вересні 1941 року
- нацистський терор проти різних груп населення впродовж окупації 1941–1943 рр
- боротьба за пам'ять в радянський період
- загальна історія Києва та меморіального простору від кінця XVIII до початку XXI ст

Центральним гаслом експозиції має бути вислів «Хто вбиває людину, руйнує цілий світ. Хто рятує людину, рятує цілий світ».

Гаслом для тієї частини експозиції, де йдеться про часи війни пропонується «І мечі свої перекують вони на лемеші, а списи свої – на серпи; не підійме меча народ проти народу, і більше не будуть навчатись війни!»

Гаслом для повоєнного фрагменту має бути: «Обніміться ж, брати мої!»

На думку авторів, поєднання афоризмів равина 12 століття, біблійного пророка та Т. Шевченка повинно мати об'єднавчий ефект.

Концепція пропонує долучити до експозиції не лише факти і події, пов'язані з масовими вбивствами на території Бабиного Яру, а й з довоєнними репресіями та Голодомором (жертви яких поховано на довколишніх цвинтарях). Як зазначено у Концепції, «Цілісності їй даватиме не подієва, а символічна єдність історії Бабиного Яру» (с. 17).

Подальший виклад концепції виглядає дещо непорядкованим. Згадка про репресії зникає, проте, з'являється Голодомор, який поєднується в одну смислову лінію з вбивством євреїв у Бабиному Яру, до «голосів жертв» (як вказано в Концепції» приєднуються загиблі під час Куренівської трагедії 1961 року.

«Історичну частину» експозиції, присвячену історії меморіального простору, Концепція пропонує починати від княжої доби до часів незалежності (с. 18)

Відвідувачі спочатку потрапляють в підвал, де їх зустрічатимуть голоси жертв (від Голодомору та розстрілів у Бабиному Яру до Куренівської трагедії). Після цього вони потрапляють у княжу добу і подорожують у часі через Російську імперію до комунізму, нацистської окупації і знову комунізму (2-й і частина 3 поверху). На третьому поверсі вони потрапляють у часи незалежної України, і на четвертому (у мансарді) зустрічаються з праведниками Бабиного Яру (с.19)

Здається, вмонтування «історії простору» з княжих часів трохи порушує загальну логіку експозиції. Можливо, якщо таки існує необхідність такого сюжету, варто починати саме з «історії простору», а вже потім переходити до фактів і подій у цьому просторі.

АНАЛІЗ І ЗАУВАЖЕННЯ

Концепція Музею та меморіального простору є пропозицією, яка пов'язана з позицією певної групи громадськості і науковців, сформульованою в ході дискусій ще початку 2000-х років, коли було зафіксовано перші суперечності щодо підходів до комеморації Бабиного Яру. Зараз ці суперечності знову виринули на поверхню суспільного життя у зв'язку з планами побудови музею Голокосту і меморіального комплексу на території Бабиного Яру.

Згадана група громадськості і науковців з різних причин, які тут не обговорюються, є опонентами цих планів. Проект музею і відповідні пропозиції щодо формування меморіального простору є дещо модифікованим варіантом пропозицій початку 2000-х років. Слід зазначити, що цей проект та плани його реалізації пов'язані передусім із залученням державних ресурсів. На жаль, впродовж попередніх п'ятнадцяти років держава не спромоглася на пристойне фінансування цього проекту. Варто з'ясувати, наскільки серйозними є аванси державних структур щодо фінансової підтримки цього проекту.

Концепція пропонує інклюзивний підхід до формування історичної пам'яті про Бабин Яр. Власне йдеться про те, що євреї не були єдиними жертвами, що загинули у цьому місці. Тут пропонується три дискурсивних стратегії.

Перша: згадуються інші групи, як етнічні, так і такі, що не позначаються суто етнічними паркерами.

Друга: до центральної події – екстермінації єврейського населення м. Києва – долучаються інші історичні події, репресії, Голодомор, Куренівська трагедія.

Третя: додавання і розширення історії топографічного простору – від княжої доби до сьогодення.

Такий підхід в принципі має право на існування, як і ті, до яких він висувається як альтернатива.

Водночас, треба зазначити, що такий варіант інклюзивної історії та пам'яті, за всієї шляхетності намірів може продукувати нові, чи підживлювати старі конфлікти.

По-перше, намагання вибудувати в один смисловий ряд Голодомору, Голокосту, репресій, Куренівської трагедії може бути потрактоване як заперечення унікальності Голокосту, як ревізіонізм. Цікаво, що у вступній частині Концепції це згадується як неприйнятне, але далі в тексті ми бачимо саме той підхід, який нібито засуджується.

По-друге, пропозиція об'єднати в один ряд як жертв Бабиного Яру євреїв (primary target) та, наприклад, українських націоналістів, представники яких мали відношення до реалізації стратегії нацистів що «остаточного вирішення», може бути потрактоване як релятивізація злочину, урівнювання жертв і катів, які самі стали жертвами.

По-третє, пропозиція додати краєзнавчі аспекти, яка може бути цілком слушною для розуміння історії простору, виглядає надто заполітизованою, особливо в тій частині, де йдеться про ідею зрівняння «комунізму» і «нацизму». Ця ідея є результатом масштабного політичного проекту, і її реалізація в експозиції суперечить декларованій в Концепції ідеї «доносити науково вивірене, позбавлене ідеологічного навантаження знання».

Варто звернути увагу на окремі пасажі Концепції, де неважко ідентифікувати саме виразне ідеологічне навантаження. Наприклад, експозиція має «демонструвати розбіжності комуністичного й націоналістичного рухів Опору як у політичних цілях, так і у засобах діяльності, зокрема руйнівні та провокаційні акції радянського підпілля, що свідомо провокувало терор нацистських окупантів проти мирного населення, нехтувало його долею, та діяльність націоналістів, спрямовану на розбудову українського культурного, релігійного й соціального життя, що також сприймалося окупантами як ворожі дії, викликаючи репресії» (с. 15)

В Концепції містяться й інші «ідеологічно навантажені» терміни і вислови, наприклад, «радянський режим», «бездержавна і колоніальна» історія України, іноді автори впадають у надмірний пафос і захоплюються публіцистичними зворотами.

Текст Концепції, здається, складався з фрагментів, написаних різними людьми і в різний час, тому він потребує фундаментального літературного і наукового редагування, узгодження різних фрагментів.

Якщо автори пропонують іншу назву музею, варто зазначити її у заголовку Концепції.

Подальше обговорення Концепції має відбуватися спочатку в експертному колі, яке має включати культурологів, музеєзнавців, соціологів, психологів, істориків. Лише після експертної дискусії і доопрацювання цей текст може бути представлений для ширшого громадського обговорення. В його нинішньому вигляді він може спричинити новий раунд публічних дискусій не надто продуктивних з огляду на поставлені у Концепцією завдання музею.

Д.і.н., професор

Зав. Відділом новітньої історії та політики

Інституту історії України НАН України

Касьянов Г. В.